

Per-Anders Svärd

Kast, klass, kamp

Det kan inträffa att klasskampen kan sammanfattas i kampen om ett enda ord.¹

Inledning

Debatten om klass rasar åter i Sverige. Men vad är det egentligen som händer när klass »händer«? Var händer klasskampen när den händer? Vem bedriver den? Är klass fortfarande ett relevant begrepp för kritik och samhällsförändring? Och är det verkligen *klass* – snarare än *kast* eller *stånd* – som vi talar om

när debatten går het? Detta nummer av *Fronesis* avslutas med tre texter som på olika sätt närmar sig frågan om klass som *transformativ kategori*, det vill säga vad klassanalysen, klassbegreppet och klasserna själva, kan *göra*.

Inom arbetarrörelsen och andra radikala folkrörelser har klass historiskt sett haft en vidare innebörd än att beskriva samhällets socioekonomiska skiktning. Begreppet har också använts för att beskriva, och föreskriva, samhällelig och politisk förändring. Att tala om klass var i dessa traditioner liktydigt med

1. Louis Althusser, »Filosofin som revolutionärt vapen«, intervju med Althusser av Maria Antonietta Macciocchi, i Althusser, *Filosofi från proletär klasständpunkt* (1976), s. 22.

att tala om motsättningar, mobilisering och kamp. Ordet gick inte att särkoppla från den strid om samhällets över-skott som pågår mellan de som arbetar och de som äger produktionsmedlen. Inte heller gick begreppet att frikoppla från sin motsats, klasslösheten, hoppet om en mänsklighet utan uppdelning i exploaterade och exploatörer. Sett ur detta perspektiv var klassamhället inget evigt mänskligt villkor utan en historisk horisont som inte bara kunde utan *borde* överskridas.

Dessa betydelser har länge saknats i samhällsdebatten. Fram tills helt nyligen har fokus i stället legat på de kulturella aspekterna av klass. Smak, uppförande och etikett har skjutits i förgrunden medan konflikt och kamp har förpassats till bakgrunden. Denna problemformulering har sedan bestämt vilka lösningar som fallit inom det möjligas (och det överhuvudtaget synligas) gräns. Den politiska fantasin på området har vanligen begränsat sig till utbildningsåtgärder och klassresor, alltså individuell mobilitet inom klasshierarkin utan förändring av strukturen som sådan.

En individualistisk syn på klass blev också fond till den debatt om »klasshat« som blossade upp i januari 2012 efter förbundet Allt åt Allas »överklass-safari« – en aktivistisk-antropologisk bussresa genom Stockholms rikare vil-

laförorter. Via en dikt av poeten Johan Jönson gled sedan debatten under våren över till en diskussion på kultursidorna om vad klass är i Sverige och om hat någonsin kan vara en legitim politisk känsla. Utgångspunkten i många av debattinläggen från höger var att klass enbart är en fråga om val, ansträngning och livsstil. Därav växlingen mellan mer eller mindre uppriktig förtvivlan och intensivt agg mellan raderna i flera av bidragen: varför hatar vänstern vissa människors sätt att leva? Varför njuter de så av att hata andra människor? Detta är i sig ett exempel på vad klassbegreppet »gör« i samhället: utan en förståelse för att klass markerar en objektiv intresse-motsättning blir den enda möjliga tolkningen att kritik mot klassamhället handlar om att ställa olika kategorier av människor mot varandra i namn av ett irrationellt grupptänkande.²

Samtidigt finns det en annan borgerlighet som inte har några problem att erkänna klassernas och klasskampens existens. I spåren av den ekonomiska krisen har en del företagsledare till och med varnat för obalansen i styrkeförhållandena mellan arbete och kapital (framför allt det spekulativa finanskapitalet som även för många nyliberaler framstår som parasitär). Även om kritiken ofta stannar vid att påpeka en obalans – vilket implicerar att det skulle finnas en naturlig »klassharmo-

2. Se till exempel Peter Wolodarski, »Ett farligt experiment i praktiskt grupphat«, *Dagens Nyheter* den 5 februari 2012, eller Jens Liljestrand, »Ska vi applådera hatet?«, *Dagens Nyheter* den 10 maj 2012.

ni« – finns här inga illusioner om att klasskampen aldrig uppträder i form av aktiva attacker uppifrån.

Klasskamp uppifrån: fallet USA

Det är just denna klasskamp uppifrån som ekonomihistorikern Erik Bengtsson diskuterar i sin artikel. Här kartläggs klasstriderna i USA under de senaste trettiofem åren, och hur de har lett till nederlag för arbetarklassen. Efter några efterkrigsårtionden av utjämnade inkomster i landet har ojämlikheten stadigt ökat sedan slutet av 1970-talet. Inkomstfördelningen ser i dag ut som den gjorde på 1920-talet.

Mot bakgrund av den ojämlikheten blir det allt svårare att förneka klass-samhällets existens, liksom den grund-motsättning det vilar på. Där ord som »klasskamp« och »klasskrig« brukade avfärdas som vänsterretorik möter vi nu en höger som öppet talar om hur över-klassen slåss för att berika sig ytterligare. Som Warren Buffett, en av världens rikaste män, sade redan 2006: »Visst pågår det ett klasskrig, men det är min klass, den rika klassen, som bedriver kriget, och det är vi som vinner.«³ Eller som det uttrycktes i *Financial Times* i början av 2012: »Kapitalet har aldrig vunnit över arbetet i denna utsträckning.«⁴

Men hur gick det egentligen till när maktbalansen försköts på detta sätt i

USA? Vissa teorier säger att den tekniska utvecklingen har förändrat arbetsproduktiviteten bland vissa grupper av arbetare. Andra hävdar att globaliseringen har lett till lönepress när arbetsintensiva produktionsmoment har flyttats till låglöneländer. Mot dessa förklaringar framhåver Bengtsson att den växande ojämlikheten måste uppfattas som ett resultat av lyckad klasskamp uppifrån. Denna kamp har bedrivits på (minst) tre viktiga samhällsområden: (1) facklig organisering på arbetsplatserna, (2) »managementsfären«, och (3) politiken eller lagstiftningsarenan.

Vad gäller den fackliga organiseringen så visar Bengtsson hur en framgångsrik antifacklig kamp har minskat organiseringsgraden i USA:s privata sektor från en fjärdedel år 1973 till under sju procent år 2010. Teknikerna för att motarbeta fackligt inflytande har varit många, och i kombination med lagstiftning som redan från början försvårar bildandet av fackklubbar har resultatet blivit en klar maktförskjutning på arbetsplatserna.

En annan förändring har ägt rum inom företagens styrelserum. Tidigare anställdes direktörer med uppdrag att på lång sikt bygga stabila företagsimperier. I dag, när de finansiella flödena obehindrat forsar fram över planeten, har uppdraget ändrats. Nu gäller det att maximera vinsterna på kort sikt,

3. Ben Stein, »In Class Warfare, Guess Which Class is Winning«, *New York Times* den 26 november 2006.

4. John Authers, »Obama's chances look good on current trends«, *Financial Times* den 6 januari 2012.

vinster som i allt högre grad delas ut till aktieägarna i stället för att användas till produktiva återinvesteringar. Och när avkastningskraven höjs är det arbetarna som drabbas av pressade löner, ökad arbetsbörda och osäkra anställningar.

Den tredje arenan är politiken. Här inleddes en framgångsrik högeroffensiv på 1970-talet som svar på vänsterns reformkrav. 1978 är ett symboliskt år i sammanhanget eftersom det markerar slutet på Demokraternas förmåga att genomföra reformer. Från och med president Carters mandatperiod (1977–1981) har ojämlikheten i USA ökat oavsett vilket parti som haft makten. Enligt Bengtsson beror denna vändning på ett skifte i klassernas organisatoriska styrka. Ända sedan 1960-talet hade Demokraterna dränerats på resurser, inte minst till följd av facketes försvagning. Samtidigt blev näringslivet mer sammansvetsat och aktivistiskt: det organiserade sig som klass. Det politiska inflytandet har sedan använts till att hålla minimilönerna nere och förändra skattesystemet för att gynna höginkomsttagarna. Som för att fullborda den onda cirkeln minskar röstandet och det politiska engagemanget bland låginkomsttagarna, vilket i sin tur gör att politikerna kan bortse från deras intressen.

Klasskamp som ett begrepp om det politiska

En mer filosofisk granskning av klasskampsbegreppet görs i Étienne Balibars essä »Klasskamp som ett begrepp om det politiska«. Balibar har ofta räknats som

Frankrikes ledande marxistiske filosof efter Louis Althusserns död. I denna text, som *Fronesis* är först i världen med att publicera, diskuterar han om det marxistiska klasskampsbegreppet fortfarande är ett relevant begrepp för kritisk samhällsanalys.

Balibar menar att klasskampsbegreppet hos Marx erbjöd en kritik av distinktionen mellan stat och civilsamhälle, i borgerlig ideologi uppfattade som två självklara och komplementära sfärer. Klasskampsbegreppet skar rakt igenom dessa antaganden och Marx sköt på så sätt uppdelningen stat–civilsamhälle åt sidan. I stället lyfte han fram att klasserna (och deras polarisering under kapitalismen) är de avgörande krafterna för samhällets utveckling. I stället för att ta stat och civilsamhälle som naturligt givna storheter visade Marx hur dessa former själva växte fram ur mer grundläggande samhällsförhållanden, framför allt de makt- och konfliktförhållanden som vid varje given tid gällt inom produktionen.

Balibars tes är med andra ord att det marxistiska klasskampsbegreppet »kortsluter« den dualistiska framställningen av stat och civilsamhälle som varandras kompletterande motsatser. Begreppet synliggör att civilsamhället redan från början genomkorsas av motsättningen mellan »herrar och drängar« i produktionen. Samtidigt avslöjas att denna konflikt, när den blir medveten och organiserad, inte begränsar sig till den sortens politik som bedrivs inom de statliga institutionerna. Det likhetstecken

som ofta sätts mellan stat och politik ifrågasätts därför både »underifrån« och »uppifrån«: »Som klasskamp bildas det marxianska politiska under Staten, och sträcker sig bortom dess räckvidd«, skriver Balibar.

Den viktigaste frågan är förstås ändå: är klasskamp ett relevant begrepp om det politiska *i dag*? Eller är det så att klasskampsbegreppet tidigare var ett kritiskt verktyg för att undergräva den borgerliga dikotomin stat–civilsamhälle, men att det förlorat sin udd i en tid då distinktionen tycks ha upplösts av den nyliberala globaliseringen och nationalstaterna ofta står maktlösa mot de globala kapitalflödena? Balibars svar är att »klasskamp« fortfarande kan vara ett namn för det politiska, men att det i dag måste modifieras på två sätt. För det första menar Balibar att vi behöver en ny analys av kapitalismen. Här insisterar han, liksom Althusser, på att klasskampernas former föregår klassernas utformning. Klasskamperna utgår från en grundläggande antagonism mellan arbete och kapital, en motsättning i relation till vilken alla andra samhällskonflikter måste positionera sig. Samtidigt återverkar dessa andra konflikter på klasskampernas former. Balibar tar som exempel de samhällsskikt som är varken rent proletära eller rent kapitalistiska, liksom kvinnors oklara klassposition när de utför reproduktivt arbete av olika slag. När dessa grupper agerar i samhället sker det

alltid mot bakgrund av motsättningen mellan arbete och kapital. För att låna en formulering från Marx *Grundrisse* så skulle vi kunna säga att styrkeförhållandet mellan arbetare och kapitalister utgör en »allmän belysning, i vars ljus alla andras färger framstår, och den modifierar därmed dessa färgers egenart«.⁵ De kamper som förs av till exempel tjänstemän, intellektuella, trasproletärer och kvinnorörelser får med andra ord sin specifika karaktär av att föras i ett visst givet klassamhälle. Att förstå kapitalismen handlar därför om att greppa en process av klasspolarisering som inte för den skull måste (eller ens kan) förenklas till en ren dualism. Samtidigt som klassmotsättningens logik breder ut sig och fördjupas, så begränsas och formas den av andra konflikter.

För det andra krävs en förskjutning av den klassiska dikotomin stat och civilsamhälle till en dikotomi mellan *stat och marknad*. Historiskt sett var staten i någon mån överordnad civilsamhället. I dag är det i stället staten som är underordnad marknaden – dock utan att staten har avskaffats (som de nyliberala utopisterna utlovade). Snarare används statsmakten som ett verktyg för att montera ned välfärden och den offentliga sfären. (Ur denna synvinkel, noterar Balibar, har Marx och Engels fått rätt i sitt påstående om att staten kan reduceras till ett verkställande utskott som förvaltar borgarklassens affärer.) Historiskt sett

5. Karl Marx, *Grundrisse* (2010 [1858]), s. 64.

var alltså den kritiska uppgiften att undergräva föreställningen om att staten stod utanför samhället, men i dag är det marknaden som intar en liknande »undantagsposition« och måste ifrågasättas.

Utan att ge några svar väcker Balibar frågan om klasskampsbegreppet kan användas som ett sätt att »kortsruta« det nya systemets poler på samma sätt som det kunde användas för att kortsruta distinktionen mellan stat och civilsamhälle. En sådan operation skulle kräva en djupare analys av hur motståndet mot marknadens universalism faktiskt ser ut, liksom av alternativen till marknaden som given organisationsprincip för all mänsklig aktivitet.

Änglar och demoner:

kast vs. klass

hos Rousseau och Marx

Filosofen Gáspár Miklós Tamás började sin politiska bana som liberal dissident i östblocket. Då han svartlistades i sitt hemland Rumänien på 1970-talet sökte han sig till Ungern där han deltog i demokratikampen under 1980-talet. Efter realsocialismens fall fann han sig desillusionerad av den skenande kommersialismen och bristen på demokrati, och han sökte sig mot en mer utpräglad marxistisk position. På grund av detta

engagemang har han hotats med avsked från sin professorstjänst men ändå fortsatt bedriva regim- och samtidskritik.

I artikeln »Att säga sanningen om klass« vill Tamás problematisera västerns och arbetarrörelsens syn på klass. Hans tes är att *klass* alltför ofta har blandas samman med något som hellre borde kallas *kast*. Där klass syftar på ett strukturellt förhållande som är unikt för kapitalismen (där produktionen sker för marknadsutbyte och de formellt fria men egendomslösa arbetarna är tvungna att sälja sin arbetskraft till de som äger kapital), syftar kast på en kosmisk ordning där alla människor antas fylla en viss funktion. Att tillhöra en kast är att ha del i en hel »livsvärld« med fasta och bestämda regler för vad man får och bör göra, liksom för hur man ska förhålla sig till andra kaster. Kastindelningen spelar visserligen roll för rikedomsfördelningen, men kast handlar inte bara om en ekonomisk strukturposition: kast är också djupgående kultur och identitet. Typexemplet som Tamás tar upp är det indiska kastsystemet, men även de gamla europeiska ständerna (adel, präster, borgare/bönder) liksom skråsystemet (där privilegier och skyldigheter fördelades efter yrkes- eller branschtillhörighet) byggdes kring liknande principer.⁶

6. Tamás nämner inte Max Weber, men den distinktion han gör mellan klass och kast liknar Webers distinktion mellan samhällsklass och statusklass, där statusklassbegreppet inrymmer flera aspekter av vad kast eller stånd handlar om hos Tamás, såsom prestige, ära och religion. Se Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*, band 1, *Sociologiska begrepp och definitioner. Ekonomi, samhällsordning och grupper* (1983 [1922]).

Denna skillnad mellan kast och klass återspeglas enligt Tamás i två socialistiska idéstråk som utgår från Jean-Jacques Rousseau respektive Karl Marx. För Rousseau låg grunden till samhällets problem i att överheten (den högsta kasten, det härskande ståndet) var en onaturlig instans som parasiterade på »vanligt folk«. Målsättningen för den rousseauanska socialismen har därför varit att befria folket (de lägre kasterna) från aristokratins och prästerskapets korrupta styre. Endast så skulle undersåtarnas autentiska kultur och inneborende dygder kunna komma till sin rätt. Som influerade av denna rousseauanska attityd räknar Tamás intellektuella som E. P. Thompson, Karl Polanyi, Marcel Mauss och Georges Bataille, liksom i praktiken stora delar av den historiska arbetarrörelsen.

Den rousseauanska bilden av ett änglalikt folk som förtrampas av överheten kan jämföras med Karl Marx mer »diaboliska« syn på det kapitalistiska klassamhället. Marx var djupt fascinerad av de krafter – destruktiva såväl som kreativa – som kapitalismen frigjorde, och han såg passagen genom kapitalismen som ett nödvändigt steg på väg mot socialismen. Arbetarkampen handlade för Marx inte så mycket om att befria arbetarklassen som att se till att arbetarklassen *avskaffade sig själv* och därmed upphävde kapitalismen *som sådan*. Huvudpoängen är här att arbetaren utgör en konstituerande del av kapitalet. Kapitalet skulle inte kunna finnas utan arbetaren och arbetaren skulle inte

finnas utan kapitalet. Här finns med andra ord ingen undertryckt arbetaridentitet att »befria« från överhetens ok. När arbetaren slutar vara arbetare upphör även kapitalet att existera och alla samhällsförhållanden som formats av klassindelningen ställs på ända.

Detta är inte bara en teoretisk skillnad mellan Rousseau och Marx. Tamás menar att många socialistiska rörelser som trott sig vara marxistiska i själva verket har varit rousseauanska. Mycket av det vi har kallat (och kallar) »klasskamp« borde snarare kallas »kastkamp« i den meningen att målet ofta har varit att bevara – eller vinna kulturell hegemoni för – en viss »livsvärld« (en »autentisk« arbetarkultur eller arbetaridentitet). Här kan vi tänka på den arbetarromantik som ibland odlas inom vänstern och där den oförkonstlade, stolte arbetar(mann)ens sätt att leva ställs mot förödmjukelsen och förnedringen (kanske till och med feminiseringen) i lönearbetet. I den mån som arbetarkampen syftar till att bekräfta och försvara denna identitet – kanske till och med göra den hegemonisk – rör vi oss enligt Tamás inom det rousseauanska snarare än det marxistiska fältet.

För Tamás beror sammanblandningen av kast och klass på att arbetarrörelsen historiskt sett har haft två motstridiga uppgifter. Å ena sidan har den haft att *avskaffa sig själv som klass*. Å andra sidan har rörelsen varit tvungen att *bävdä sig själv som kast eller stånd* genom att till sitt försvar odla klassidentiteten och bygga upp

olika institutioner i form av partier, fackföreningar, arbetslöshetskassor, tidningar och så vidare. Många gånger har arbetarrörelsen också tvingats kämpa för parlamentarisk demokrati eller för »folkets/böndernas frigörelse« i stället för att ta sig an sin strikt proletära uppgift. Dessa avsteg – från arbetarkamp till demokratikamp, från emancipation till jämlikhet, från Marx till Rousseau och Kant, från historiserande till moralism, från socialism till nationalism, från klass till kast – har dock sin historiska förklaring. De måste ses i ljuset av reaktionära krafters ständiga försök att återinföra ett korporativt kastsamhälle. För att förhindra en sådan historisk tillbakagång var det ofta nödvändigt för arbetarrörelsen att sluta allianser med progressiva liberaler.

Det nya i dagens läge, menar Tamás, är att det inte längre finns någon särskild arbetarkultur som kan vinna hegemoni i samhället. Kapitalismen har redan effektivt avskaffat arbetarklassen som kast. När Marx och Engels skrev i *Kommunistiska manifestet* att »alla fasta inrotade förhållanden och dem åtföljande gamla ärevördiga föreställningar och åskådningar upplöses«⁷ så syftade de just på detta: att det gamla ständsamhällets ideologi krackelerade under trycket av kapitalackumuleringen. I stället för en naturgiven eller gudomligt sanktionerad hierarki av »bättre« och

»sämre« folk producerade kapitalismen en till synes neutral massa av »individer« som fritt kunde byta pengar mot arbetskraft på marknaden. Till en början kunde arbetarrörelsen bemöta denna utveckling genom att hävda en gemensam identitet och kultur. Men med tiden har denna gemensamma identitet lösts upp. Många människor har i dag svårt att se sig som tillhöriga en viss klass. Deras misstag är dock att de letar efter »klass« med Rousseaus glasögon – det vill säga att de söker en sammanhållen kast-, stånds- eller skråidentitet. Och när det visar sig att ingen sådan längre finns drar de den felaktiga slutsatsen att klassamhället är avskaffat.

Här anar vi grunden till mycket av förvirringen i dagens svenska klassdebatt. Å ena sidan har vi en (rousseauansk) vänster som sörjer förlusten av den kulturellt homogena arbetarklassen, och som antingen förfaller i melankoli eller jagar efter nya radikala grupper att fylla rollen som samhällsförändringens agent (och ofta även rollen som underställd kast med en egen kultur). Å andra sidan har vi en höger som för sitt liv inte kan förstå varför någon skulle vilja ställa olika samhällsgrupper mot varandra och uppmuntra till destruktivt »klasshat«.

Samtidigt består förstås arbetarklassen som klass. Tamás hävdar fak-

7. Karl Marx och Friedrich Engels, »Det kommunistiska partiets manifest« [1848], i *Marx i ett band*, (1973), s. 64.

tiskt att klassamhället först nu blivit ett verkligt klassamhälle. Det vi tidigare kallade klassamhälle, och där borgare och proletärer stod mot varandra som kulturella och sociala grupper som slogs om dominans för sina värderingar, var på många sätt de sista kvarlevorna av ståndssamhällets aristokratiska strukturer. Detta samhälle är nu borta.

Det som har hänt under de senaste årtiondena är enligt Tamás alltså *inte* att klasserna har försvunnit. Tvärtom har kapitalismen blivit en fullt utvecklad kapitalism. Om vi gnuggar det rousseauanska dammet ur ögonen kan vi se att det rena klassamhället inte var där och då – det är här och nu. Det som har utplånats är i stället *kastsamhället*. Nu ser vi inte längre vad Rousseau såg, och som ännu var aktuellt för Gramsci – ett kulturellt urskiljbart »folk« i opposition mot adel och präster – utan just det Marx och Engels förutsåg: en mängd

av fria och allt mer utbytbara arbetare, människor som paradoxalt nog är *mer proletariat än någonsin* men inte längre ser sig som proletärer.⁸

För klasskampen betyder detta att den rousseauanska kampen (*för* det förödmjukade folkets revansch, *mot* de främmande usurpatorerna) är död. Det går inte att vinna kasthegemoni när det inte längre finns kaster, och det går inte att genom omfördelning eller erkännande avskaffa klassystemets centrala problem, nämligen hierarki och alienation. För att komma åt dessa problem måste arbetarklassen avskaffa sig själv som ett av kapitalets innebärande moment, och därmed avskaffa kapitalismen. Det återstår dock att se om den kapitalistiska alienationen – till skillnad från den kastmässiga förödmjukelse som utgjorde motorn i så många historiska uppror – kan vara tillräcklig drivkraft för denna revolt.

8. Samtidigt lever kampen mellan kaster kvar som modell för de populistiska strömningar av både höger- och vänstersnitt som kunnat observeras globalt under de senaste åren. Liksom hos Rousseau odlas här motsättningen mellan det hederliga »folket« och den korrupta »eliten«, men i stället för adel och präster är måltavlorna politiker, byråkrater och finansspekulanter (och för högerpopulisterna även »kultureliten«). För en mer ingående behandling av populismen, se *Fronesis* nr 34: »Kampen om folket« (2010).